

פרק 1 מבוא

מבוא לשירה הוא ספר ראשון מסוגו בעברית, העוסק בשיטתיות ובהרחבה במאפיינים המרכזיים של ז'אנר השירה. עולם המושגים הייחודי לשירה ולחקר השירה וסוגיות הנוגעות להבנה ולפרשנות של שירה נפרשים בו מתוך התמקדות בזיקות שבין צורה, תוכן ומשמעות. בספר מתוארים גם זרמים מרכזיים בהיסטוריה של השירה, בעיקר של השירה המודרנית, וכן של תולדות השירה העברית על יוצריה הבולטים. נוסף על כך, נסקרות בו בקצרה גישות מרכזיות בחקר השירה.

הדיון בשירה בספר זה יתמקד במה שמקובל להגדיר כ"פואטיקה תיאורית" – תחום מרכזי במחקר ובביקורת השירה שהנחות היסוד שלו גובשו על ידי חוקרים והוגים של אסכולת "הביקורת החדשה" (New Criticism). מטרתם הייתה לעסוק בשירה עצמה בדרך של "קריאה צמודה" המתעכבת על כל אחד ואחד מפרטי הטקסט. לטענתם, יש לדון בשיר הבודד במנותק מהקשרים היסטוריים, ביוגרפיים ואחרים. בספר זה נאמץ כמה מהנחות היסוד הללו. ואף על פי כן, חשוב לציין כי לא ניתן לנתק את השירה מן ההקשרים השונים שבתוכם היא נכתבת ונקראת; שהרי הלשון השירית, כמו גם תהליכי הכתיבה והפרשנות, שאובים ממסורות תרבותיות, פילוסופיות ותקופתיות מוגדרות שאי אפשר להתעלם מהן. אי לכך, הדיון בשירים ייגע לא אחת גם בפרספקטיבות היסטוריות, ביוגרפיות ותיאורטיות מגוונות, ואף יכלול הפניות להקשרים שונים שבאמצעותם נוכל להרחיב את מסגרות הדיון בשירים.

השירה הלירית תעמוד במרכז הדיון בספר זה. שירה נכתבה כבר מראשיתה של התרבות האנושית, והליריקה היא אחד הז'אנרים הספרותיים הבולטים והקדומים בה ביותר. שירה לירית הייתה מצויה כבר במצרים העתיקה ובתנ"ך,¹ אך היא זכתה לשמה ביוון העתיקה במאות השביעית והשישית לפני הספירה. שירה זו כללה שירים שבוצעו על ידי משוררים בפני קהל, לעתים בלוויית מקהלה. השירים לוו בנגינה בכלי דמוי נבל קטן ששמו ליֶרָה (lyre), ומכאן שמו. הז'אנר זכה לפיתוח ייחודי במאות ה-18-19, עם עלייתה של התנועה הרומנטית באירופה. השירה הלירית עוסקת בעולם מזווית ראייה סובייקטיבית מתוך ניסיון לבטא רגש פרטי ואישי, כמעין וידוי. שירים ליריים הם קצרים ברובם, וזמן התרחשותם הוא בדרך כלל ההווה. הם מבטאים חוויות כגון מפגשים עם הטבע, עם הזולת, עם האל ועוד, וכן רגשות של אהבה, בדידות, געגועים וכדומה. לרוב יש בהם דובר בגוף ראשון, הנתפס כמי שמייצג את המשורר, ובכל זאת לעתים קרובות הם מצליחים לעורר רושם אוניברסלי ועל כן גם הזדהות רבה בקרב קוראיהם. הנושאים בשירים אלה מעוצבים באמצעים אמנותיים ובלשון פיגורטיבית הכוללת דימויים, מטאפורות, סמלים ועוד, וכן בולטים בהם יסודות מוזיקליים.²

השירה הלירית שונה מז'אנרים אחרים, ובעיקר מן השירה הנרטיבית-סיפורית ומן הבלדות. השירה הנרטיבית כוללת סיפור או עלילה מתפתחת כלשהי, דוגמת האפוסים שצמחו אף הם ביוון העתיקה ובמרכזם עלילות חייהם של גיבורים שונים (האפוסים היווניים הידועים ביותר הם איליאדה ואודיסאה מאת הומרוס). הבלדות הן שירים עממיים המספרים סיפור. הן צמחו בימי הביניים וסופרו על ידי זמרים נודדים שכוננו בשם "טרובדורים". כאמור, בספר זה לא נעסק בשירה נרטיבית, אך בסעיף האחרון של פרק זה (1.6) נציג כמה ז'אנרים שיריים נוספים ונתוודע למאפייניהם.

מאחר שלפנינו ספר הכתוב עברית, מטבע הדברים מרבית הדיונים בו יעסקו בשירים מקוריים בעברית ומיעוטם בשירה מתורגמת, בין היתר בשל הפְּשֵׁלִים האפשריים העולים מן הדיון בשירה בתרגום, שהיא מבחינות רבות יצירה חדשה העומדת בפני עצמה. בדוגמאות שניתן נבקש לדון במגוון רחב של יוצרים השייכים לדורות ספרותיים שונים בשירה העברית, ובתוך כך נוכל להתוודע ולו במקצת למשוררות ולמשוררים הבולטים בה. עם זאת, השיקול המכריע בבחירת השירים בספר זה היה מידת הרלוונטיות שלהם לנושאים שבהם עוסק כל פרק.

¹ עזריאל אוכמני, תכנים וצורות: לקסיקון מונחים ספרותיים, כרך א, תל אביב: ספרית פועלים, 1976, עמ' 226.

² Tom McArthur (ed.), *The Oxford Companion to the English Language*, Oxford: Oxford University Press, 1992, p. 632.

1.1 דרכי הדין בספר

בפרקי הספר נדון בארבעה נושאים מרכזיים: בפרק 1 (פרק המבוא) נעסוק בהרחבה בשאלת ההגדרה של ז'אנר השירה, ונציע תשובות והגדרות שונות לשאלה "מהי שירה?" לאחר מכן נדון בקומפוזיציה של השיר ובאבני הבניין שלו: מילים, שורות ובתים, וכן ביחסים שבין יחידה תחבירית ליחידה שירית, במשמעויותיו של הסיגור השירי ובשירה בפרוזה. בהמשך המבוא נעסוק בתהליכי הקריאה של השיר, ולשם כך נדון בהבחנה שבין תיאור, פרשנות והערכה, ונתמקד במאפייניה של הפרשנות הספרותית, בשלביה ובמרכיביה. נחתום את המבוא בדיון במונח בין-טקסטואליות או אינטרטקסטואליות (intertextuality); כלומר, בשאלה כיצד אנו קוראים את השיר בזיקה לטקסטים נוספים ומהי תרומתה של זיקה זו לפרשנות.

בפרק 2 נבחן שניים מהיבטי התוכן המרכזיים של השיר: תחילה נתבונן בסיטואציה השירית. נשאל כיצד אפשר לזהות את הסיטואציה המתוארת בשיר על מהלכיה, מאפייניה וגבולותיה; נבחין בין סיטואציות חיצוניות ופנימיות ונדון גם בשירים שאין בהם סיטואציה מוחשית. בהמשך הפרק נתוודע למשתתפים בסיטואציה השירית: הדובר השירי, מאפייניו ודרכי התגלותו, וההבדלים בין דוברים מסוגים שונים. כמו כן נבחין בין הדובר לבין נקודת התצפית (המיקוד) בשיר. משתתף נוסף שנעסוק בו הוא הנמען השירי. כאן ניתן את הדעת על ההבדלים בין נמענים חיצוניים לנמענים פנימיים, נעמוד על ייחודם של "שירי פנייה", וכן נדון בקצרה במושג "נמענים פוטנציאליים".

בפרק 3 נתמקד בלשון הפיגורטיבית, כלומר באופנים המורכבים שבהם השירה משתמשת בהשאלה בלשון או יוצרת פיגורות (ביחיד: פיגורה, figura) ייחודיות, וננסה לעמוד על המאפיינים הייחודיים של פיגורות בלשון השירה. בחלקו הראשון של הפרק נדון בפיגורות המחברות בין תחומי משמעות שונים – הדימוי והמטאפורה. נכיר הגדרות שונות לדימוי ולמטאפורה; נבחין בין דימויים ומטאפורות מצומצמים ומורכבים או מורחבים, וכן נראה מהו יחסה של השירה למה שמקובל להגדיר כ"מטאפורות שחוקות". נתייחס גם לתופעות שיריות הנטועות במטאפורה כגון אוקסימורון (oxymoron) וסינסתזיה (synesthesia). בחלקו השני של הפרק נעסוק במטונימיה (metonymy) ובסינקדוכה (synecdoche), שהן פיגורות המבוססות על החלפה או המרה של עניין אחד בעניין אחר הקרוב לו או דומה לו. בהמשך נתוודע גם לאימאז' (image) שהוא ציור לשוני, וכן למונחים הרחבים של הסמל והאלגוריה ולייחודם בהקשר השירי.

פרק 4 נדון בפרוזודיה (prosody), שהיא הארגון הצלילי של השיר. נבקש להבין מה כוללת "המוזיקה של השירה" וכיצד היא קשורה לעולם המיוצג בשיר ולתמות שבו, כלומר לנושאים או לרעיונות המרכזיים העולים ממנו. נפתח בהיכרות עם מושג המצלול, וכן נלמד לזהות סוגי מצלול המציעים זיקות שונות בין צליל למשמעות בשירים. לאחר מכן נדון בתופעת החריזה: הרקע ההיסטורי להתהוותה, מושגים מרכזיים הנקשרים בה ותבניות חריזה בולטות בשירת המערב. נבחן גם את המאפיינים של שירים ללא חריזה. נחתום את הפרק בדיון בריתמוס ובמשקל ונתמקד בזיהוי תבניות המשקל הטוֹנִי-סִילָבִי (הטעמתי-הברתי) המאפיינות את השירה העברית. נייחד גם דיון למעבר משירה הכתובה במשקל סדיר לשירה הכתובה בריתמוס חופשי, ולמשמעויותיו הפואטיות³ וההיסטוריוגרפיות של מעבר זה.

כל אחד מפרקי הספר יכלול דיונים בעשרות שירים ובקטעי שירים, ונדגים בו מהלכים פרשניים מצומצים ונרחבים. בהתאם למסורת המרכזית של השירה הלירית שהתפתחה בעיקר במערב, מרבית הדוגמאות לקוחות מן השירה העברית והמערבית (אנגלית, אמריקנית ואירופית), ובעיקר מן השירה המודרניסטית שנכתבה במאה ה-20. ההתמקדות בשיר הלירי-המערבי המודרני היא אמנם מוטה תרבותית, אך היא משרתת את מטרתו העיקרית של הספר שלפנינו: לתרגל כיצד לקרוא שירים ולהכיר דרכים להבין ולפרש שירים אלה. כאמור, השיר הלירי הוא "מקרה מבחן" מובהק להדגמת המושגים השונים המשמשים לניתוח ולפרשנות של שירה בכלל. בתור שכזה, אין ספק שהוא ההולם ביותר את מטרתנו, הן בשל היקפו המוגבל והן משום שזהו ז'אנר השירה המרכזי ביותר גם בימינו.

הדיונים מלווים בתיבות טקסט שבהן תמצאו מידע ביוגרפי והיסטוריוגרפי על המשוררים והמשוררות שיצירותיהם נזכרות לאורך הפרקים. בהערות השוליים תמצאו גם הפניות למאמרי ביקורת על השירים הנדונים, לחומרי קריאה והעשרה ולהרחבות תיאורטיות ומושגיות.

³ למונח פואטיקה יש כמה משמעויות רווחות בחקר הספרות. על פי משמעות אחת, מדובר בענף בביקורת הספרות המוקדש לחקר ייחודה של לשון השירה. על פי משמעות אחרת, פואטיקה היא תחום מחקר המגדיר את ייחודו של הטקסט הספרותי ביחס למערכות סמיוטיות ותרבותיות אחרות, בהיבטים שונים (פואטיקה תיאורית, פואטיקה היסטורית, פואטיקה תיאורטית). בספר זה נתמקד בעיקר בפואטיקה תיאורית. על פי משמעות נוספת, מדובר במאפיינים ייחודיים החוזרים ביצירה או ביצירות מסוימות, וכן אצל יוצר או יוצרים מסוימים (למשל "הפואטיקה של עמיחי"). זוהי המשמעות העיקרית שבה נשתמש במונח פואטיקה כאן, אם כי מדי פעם נידרש גם למשמעויות האחרות.

כמקובל בספרי האוניברסיטה הפתוחה, בכל אחד מן הפרקים משובצות שאלות קצרות למחשבה. תפקידן של השאלות הללו לקדם את מהלך הדיון, להצביע על שלביו השונים ולסייע לכם בכדיקה עצמית של הבנת הכתוב. לרוב לא יינתנו תשובות ישירות ומוקנות לשאלות אלה, אך בפסקאות העוקבות להן תוכלו למצוא דיונים העוסקים בהן, מפתחים אותן ומציעים כיוונים אפשריים למענה.

1.2 מהי שירה?

"אחדים אוהבים שירה", שירה הידוע והמצוטט של המשוררת ויסלבה שימבורסקה (Wisława Szymborska),⁴ מסתיים בשורות הבאות:

שִׁירָה -
אָבֵל מַה זֹאת בְּעֵצֶם שִׁירָה.
לֹא אַחַת נִתְּנָה לְכֶךָ
תְּשׁוּבָה רְעוּעָה.
וְאֲנִי אֵינְנִי יוֹדַעַת וְאֵינְנִי יוֹדַעַת וְנֶאֱחָזֶת בְּזֶה
כְּבִמְעָקָה גּוֹאֵל.

ואכן, השאלה "מהי (בעצם) שירה?", והניסיונות השונים להשיב עליה, עוברים לאורך תולדות תורת הספרות למן העת העתיקה ועד ימינו. בפרק הנוכחי נעמיק בשאלה "מהי שירה?" ונציע לה כמה תשובות אפשריות. בין השאר, נדגים את דברינו באמצעות שירים שבעצמם עוסקים בשאלה זו: שירים הבוחנים מה מאפיין את השירה וכיצד היא נכתבת. השירים הללו מכונים בשם שירים ארס־פואטיים (ars poetica - "אמנות השירה" בלטינית). כלומר, שירים העוסקים בתהליך היצירה והכתיבה, בניסיונות להגדיר מהי שירה ובציפיות הכרוכות בכתיבתה ובקריאתה.

⁴ ויסלבה שימבורסקה, סוף והתחלה, תרגום מפולנית ופתח דבר: רפי וייכרט, תל אביב: גוונים, 1996, עמ' 11.